

JUDYTA GŁADYKOWSKA-RZECZYCKA

ANTROPOLOGICZNA ANALIZA MATERIAŁÓW KOSTNYCH Z CMENTARZYSKA CIAŁOPALNEGO W GLIŃCZU NOWYM, POWIAT KARTUZY

WSTĘP

Cmentarzysko ciałopalne ludności kultury wschodniopomorskiej w Glińcu Nowym datowane jest na wczesny i środkowy okres lateński (400—100 r. p.n.e.).

Na cmentarzysku odkryto 15 grobów, z których 5 uległo całkowitemu, 2 częściowemu zniszczeniu. Z pozostałych grobów materiał kostny zachował się w stosunkowo dobrym stanie. W ośmiu przypadkach pozwoliło to na zrekonstruowanie wejścia do oczodołu, w jednym udało się odtworzyć znaczny fragment części twarzowej czaszki i uzyskać poza wymiarami oczodołu wymiary nosa jak apt-apt i n-ns oraz wymiar twarzy górnej n-pr. Poza tym na podstawie wymiarów głowy kości promieniowej, stosując metodę Ch. Müllera podaną przez G. Grallę [3], można było obliczyć u jedenastu osób przybliżony wzrost.

W większości przypadków kości są przemieszane, to znaczy, że w jednej popielnicy znajdowały się fragmenty szkieletu więcej niż jednej osoby. Najczęściej są to szczątki matki i dziecka lub kobiety i mężczyzny z tym, że zwykle przeważają kości jednej osoby, drugiej natomiast jest niewiele.

W kilku popielnicach, według relacji archeologów, kości były ułożone w porządku anatomicznym.

Szczegółowy opis stosowanej przeze mnie metody przedstawiłam w poprzednich pracach [1, 2].

OPIS MATERIAŁU

Grób 1

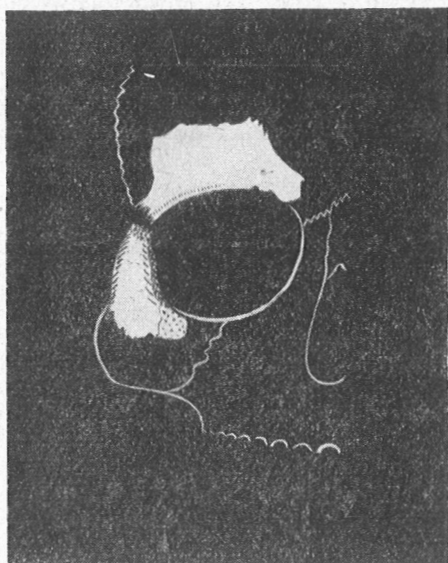
Z grobu 1 wydobyto pięć popielnic, w tym dwie twarzowe.

Popielnica 1 twarzowa zawierała wycinki prawie wszystkich kości szkieletu o delikatnej budowie i miernie wykształconej rzeźbie. Szew strzałkowy jest częściowo (blaszka wewnętrzna) zarośnięty. Łuk brwiowy jest lekko zaznaczony. Zębodoly $I_1I_2CP_1P_2$ są otwarte. Wyrostek kłykciowy żuchwy jest mały, jego szerokość wynosi 16 mm, grubość 5 mm.

Barwa kości jest szarozółta.

W popielnicy 1 złożono szczątki kostne około 30-letniej kobiety.

Popielnica 2 twarzowa. Było w niej dużo drobno połamanych

Ryc. 1. Grób 1, popielnica 2. Kobieta lat 30—35. Oczodoł średniowysoki (*mesokonch*). Przybliżone wymiary: szerokość (mf-ek) — 41 mm, wysokość — 33 mm. Wskaźnik oczodołu — 80,4.

1. Grave 1, urn 2. Woman aged 30—35. Mesokonch orbit. Approximate measurements: width (mf-ek) — 41 mm. height — 33 mm. Orbit index — 80,4.

kawałków większości kości szkieletu osoby dorosłej. Budowa kości jest delikatna, rzeźba słabo wykształcona. Na lepiej zachowanych wycinkach kości sklepienia czaszki szwy są częściowo zarośnięte. Łuk brwiowy jest słabo zaznaczony. Wyrostek sutkowaty kości skroniowej jest mały. Są też obie kości jarzmowe, fragment szczęki z otwartymi zębodołami $I_1I_2CP_1P_2$ oraz wyrostek kłykciowy żuchwy, miernej wielkości 18/7 mm. Odtworzone wejście do oczodołu jest średniowysokie (*mesokonch*). Przybliżone wymiary oczodołu: szerokość (mf-ek) — 41 mm, wysokość — 33 mm. Wskaźnik oczodołu — 80,4 (ryc. 1). Zwraca uwagę brak fragmentów żeber.

Barwa kości czaszki oraz kości długich jest częściowo rdzawa, pozostałych szarozółta.

W popielnicy 2 pochowano około 30—35-letnią kobietę o średniowysokich oczodołach.

Popielnica 3. Wydobyto z niej szczątki szkieletu około 3—4-letniego dziecka. Barwa kości jest szarozółta.

Popielnica 4 zawierała nieźle zachowane fragmenty kości szkieletu osoby dorosłej o delikatnej budowie. Szew strzałkowy i wieńcowy są częściowo zarośnięte (blaszka wewnętrzna). Łuk brwiowy jest gładki. Obie części skaliste oraz wyrostek sutkowaty kości skroniowych jest drobny. Zachowane zębodoły $P_2P_1CI_2$ | $I_2CP_1P_2$ są otwarte. Wymiar głowy kości promieniowej wynosi 19 mm. Trzony trzech kręgów lędźwowych są zrośnięte. Brak kości rąk.

Barwa kości miednicy, kręgow, żeber oraz bliższych końców kości udowych jest intensywnie żółta, czaszki — od popielatoczarnej do żółtej, pozostałych kości — szarożółta.

Są to szczątki niewielkiego wzrostu, 150,64 cm, około 35-letniej kobiety.

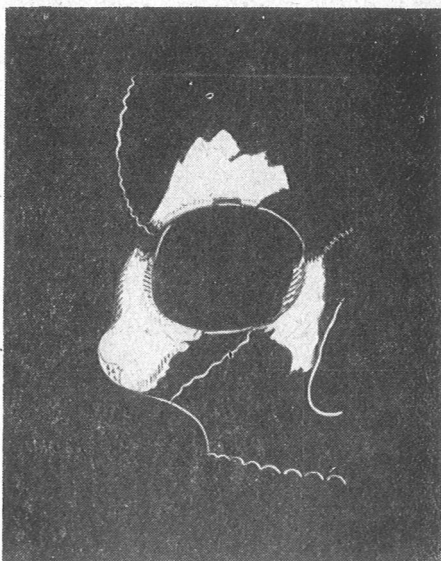
Popielnica 5. Znajdowały się w niej fragmenty prawie wszystkich kości szkieletu osoby dorosłej o delikatnej budowie i miernie zaznaczonej rzeźbie. Szwy są otwarte. Łuk brwiowy jest gładki. Z kości twarzy są obie kości jarzmowe i dwa fragmenty szczęki, w tym prawy wyrostek czołowy. Zębodoły I_2C są otwarte. Brak kości nadgarstka.

Oczodół jest niski (*chamaekonch*). Przybliżone wymiary: szerokość (mf-ek) — 42 mm, wysokość — 31 mm. Wskaźnik oczodołu — 73,8 (ryc. 2).

Barwa kości jest białoszaro-żółta.

W popielnicy 5 pochowano szczątki kostne około 25-letniej kobiety o niskich oczodołach.

W grobie 1 pochowano w pięciu popielnicach szczątki kostne pięciu osób. Cztery kobiety w wieku 25, 30, 30—35 i 35 lat oraz jedno 3—4-letnie dziecko. Należy podkreślić, że w popielnicach nie stwierdzono przemieszanych kości, to znaczy, że w poszczególnych naczyniach znajdowały się kości tylko jednej osoby.

Ryc. 2. Grób 1, popielnica 5. Kobieta lat 25. Oczodół niski (*chamaekonch*). Przybliżone wymiary: szerokość (mf-ek) — 42 mm, wysokość — 31 mm. Wskaźnik oczodołu — 73,8.

2. Grave 1, urn 5. Woman aged 25. Chamaekonch orbit. Approximate measurements: width (mf-ek) — 42 mm, height — 31 mm. Orbit index — 73.8.

Grób 2

W grobie 2 znajdowało się sześć popielnic.

Popielnica 1. Kości są przemieszane. Na cienkich kościach sklepienia czaszki szwy są zachowane, niektóre z tych fragmentów są typowe dla czaszki dziecka powyżej 3 lat. Wycinek łuski kości potylicznej jest natomiast masywny, grubości 12 mm i posiada wyraźnie wykształconą guzowatość potyliczną zewnętrzną. Zachowany wyrostek kłyckiowy zuchwy jest miernej wielkości 19/7 mm.

Barwa kości czaszki, kręgów szyjnych i piersiowych oraz żeber jest czarna, pozostałych — szarozółta.

W popielnicy 1 znajdują się głównie szczątki kostne około 20-letniej kobiety, nieliczne prawdopodobnie małego dziecka oraz kilka mężczyzny, którego większość szczątków zawierają popielnice 2, 3 lub 6.

Popielnica 2. Wśród przemieszanych kości wyróżnić można kości drobnej i masywnej budowy. Są tu fragmenty prawie wszystkich kości szkieletu. Wycinki masywnych kości sklepienia czaszki mają prawie całkowicie zarośnięte szwy, cienkich — otwarte. Dół zuchwowy jest obszerny, natomiast wyrostek kłyckiowy zuchwy jest miernej wielkości 17/9 mm.

Kości różnią się też barwą. Masywnie zbudowane fragmenty czaszki oraz wycinek łopatki i drugiego kręgu szyjnego są czarne. Pozostałe — szarozółte.

Wydaje się, że opisane szczątki należały do ponad 40-letniego mężczyzny oraz 25-letniej kobiety.

Popielnica 3 zawierała również przemieszane szczątki kostne dorosłych osób. Są tu wycinki kości o słabej i silnej budowie, z przewagą tych ostatnich. Grubsze kości sklepienia czaszki mają częściowo zarośnięte szwy, na cieńszych są one otwarte. Obie części skaliste kości skroniowych mają duże otwory słuchowe wewnętrzne. Zębodoły $I_1I_2CP_1P_2$ są duże. Z dwóch wyrostków kłyckiowych zuchwy lewy jest duży — 20/9 mm, prawy — znacznie mniejszy — 14/8 mm.

Barwa kości jest niejednorodna. Wszystkie są częściowo czarne, częściowo szarozółte.

W większości opisane szczątki należały do około 35-letniego mężczyzny, kilka natomiast — do młodej kobiety, której większość szczątków złożono do innego naczynia.

Popielnica 4 zawierała sporą liczbę fragmentów szkieletu osoby dorosłej i dziecka. Poza tym wśród kości znajdował się ciemnoniebieski koralik szklany nanizany na cienki, pokryty patyną drucik. Budowa kości jest delikatna. Grubsze wycinki kości sklepienia czaszki mają prawie całkowicie zarośnięte szwy, cieńsze — otwarte. Są trzy części skali-

ste kości skroniowych. Z pięciu fragmentów żuchwy dwa — to wyrostki kłykciowe żuchwy, jeden mniejszy o wymiarach 13/6 i drugi większy — 18/8 mm. Wymiar kości promieniowej, jej głowy, wynosi 17 mm.

Barwa kości nadgarstka, czaszki, guza kulszowego i głowy kości udowej jest popielatoczarna, pozostałych — szarżółta.

Kości należały do niewielkiego wzrostu, 149,06 cm, około 30—35-letniej kobiety oraz do około 7—10-letniego dziecka.

Popielnica 5. Kości niewątpliwie należały do dzieci. Stan uzębienia odpowiada dziecku w wieku 6—8 lat. Nieliczne fragmenty bardzo drobnych kości są typowe dla niemowlęcia.

Barwa kości czaszki starszego dziecka jest popielatoczarna, młodszego — białżółta.

Popielnica 6. Kości jest niedużo, są źle zachowane i przemieszane. Przeważają wycinki kości o masywnej budowie. Na kilku kawałkach kości sklepienia czaszki zaznaczony jest proces zarastania szwów, na trzech innych zachowały się wyraźne zazębienia szwów. Łuk brwiowy jest silnie wykształcony, wyrostek sutkowaty kości skroniowej również jest masywny. Natomiast fragmenty szczęki są drobne. Zębodoły

$M_1P_2P_1—I_2I_1$ | I_1I_2 są małe.

Barwa kości czaszki, kręgów i obojczyka jest czarna, pozostałych — szarżółta.

W większości są to szczątki szkieletu około 30-letniego mężczyzny, nieliczne zaś należały do młodej kobiety lub dziecka, których wieku nie udało się ustalić.

W grobie drugim pochowano osiem lub dziewięć osób. Trzy kobiety w wieku 20, 25 i 30—35 lat, trzech mężczyzn w wieku 40, 30 i 35 lat oraz czworo lub pięcioro dzieci: niemowlę, ponad 3-letnie dziecko, 6—8 i 7—10-letnie.

Grób 3 i 4 uległ zniszczeniu — kości nie zachowały się.

Grób 5

W grobie 5 znajdowało się osiem naczyń.

Popielnica 1. W popielnicy tej szczątki kostne były ułożone w porządku anatomicznym. Są tu fragmenty prawie wszystkich kości szkieletu osoby dorosłej. Budowa kości jest delikatna, rzeźba miernie zaznaczona. Kości sklepienia czaszki są cienkie (5 mm). Szwy na większości wycinków są otwarte. Wyrostek sutkowaty kości skroniowej jest krótki, a części skaliste są małe i posiadają niewielki otwór słuchowy wewnętrzny. Zębodoły $I_1I_2CP_1$ i $I_1I_2CP_1P_2$ są otwarte. Wyrostek kłykciowy żuchwy jest mały (szerokość 14 mm). Jest też parę kawałków kości sklepienia czaszki, w tym łuski kości potylicznej, masywniej-

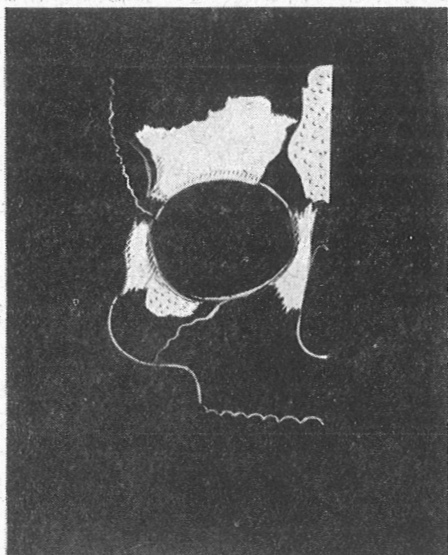

szej budowy, z wyraźnie zaznaczoną rzeźbą. Poza tym są wycinki kości osobnika młodego, jednak tak niewielkie, że trudno orzec czy należały do dziecka, czy młodego zwierzęcia.

Barwa kości jest różna. Kręgi szyjne, górne piersiowe oraz parę fragmentów miednicy są intensywnie żółte; kręgi z dolnego odcinka piersiowego, lędźwiowe i niektóre wycinki miednicy, fragmenty kości udowych i piszczelowych a także większości żeber są popielatoczarne. Pozostałe zaś są szarozółte. Wycinki kości osobnika młodego są szarobiałe.

W popielnicy 1 pochowane szczątki szkieletu około 20—25-letniej kobiety, nieliczne fragmenty szkieletu mężczyzny, którego większość kości złożono do innej popielnicy, oraz — być może — małego dziecka.

Popielnica 2 twarzowa. Według relacji archeologa kości w popielnicy 2 były poukładane w porządku anatomicznym. Są tu wycinki prawie wszystkich kości szkieletu osoby dorosłej. Budowa kości oraz rzeźba jest delikatna. Kości sklepienia czaszki są cienkie (5 mm). Zachowane szwy (wieńcowy, strzałkowy i węglowy) są otwarte. Brzeg nadoczodołowy jest ostry, a łuk brwiowy gładki. Wyrostki sutkowate kości skroniowych są krótkie, części skaliste drobne i doły zuchwowe płytkie. Zębodoły $P_1Cl_2I_1$

Ryc. 3. Grób 5, popielnica 2. Kobieta lat 18—20. Oczodół średniowysoki (*mesokonch*). Przybliżone wymiary: szerokość (mf-ek) — 39 mm, wysokość 33 mm. Wskaźnik oczodołu — 84,6.

3. Grave 5, urn 2. Woman aged 18—20. Mesokonch orbit. Approximate measurements: width (mf-ek) — 39 mm, height 33 mm. Orbit index — 84.6.

I_1I_2C i $I_1I_2CP_1P_2$ są otwarte i małe. Wyrostek kłykciowy zuchwy jest drobny, 15/uszk mm. Korona jednego zęba trzonowego jest nie starta. Nasady kości długich oraz trzony kości krzyżowej są tylko częściowo zrośnięte. Wymiary prawej i lewej kości promieniowej, jej głowy, wynoszą 18/18 mm. Poza tym występują tu trzy fragmenty kości sklepienia o innym zabarwieniu, z częściowo zarośniętym szwem, oraz nieliczne wycinki kości małego dziecka. Są też trzy muszelki *Kauri*. Z zachowanych fragmentów budujących wejście do oczodołu odtworzo-

no oczodołów. Jest on średniowysoki (*mesokonch*). Przybliżone wymiary oczodołu: szerokość (mf-ek) — 39 mm, wysokość — 33 mm. Wskaźnik oczodołu — 84,6 (ryc. 3).

Barwa kości. Kręgi lędźwiowe, wycinki miednicy, kości stępu, część żeber i fragmenty łopatki są popielatoczarne, pozostałe zaś białozółte.

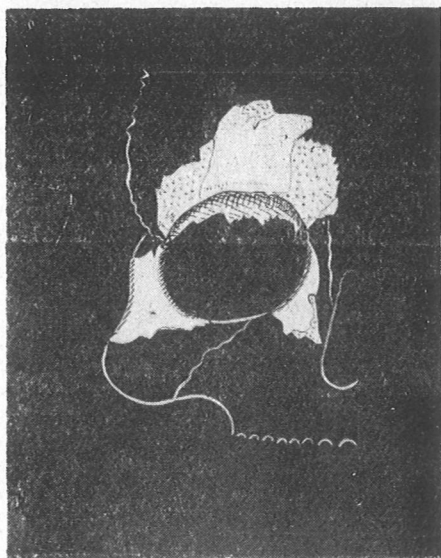
W popielnicy 2 złożono szczątki kostne około 18–20-letniej kobiety o średniowysokich oczodołach i niewielkim wzroście 149,84 cm, roczne lub 2-letnie dziecko oraz dołożono kilka fragmentów szkieletu, którego większość prawdopodobnie znajduje się w popielnicy 3.

Popielnica 3. Znajdowały się w niej w większości kości szkieletu osoby dorosłej. Budowa jest masywna, rzeźba wyraźnie zaznaczona. Kości czaszki są nieliczne. Na kilku zachowanych wycinkach kości sklepienia szwy są częściowo lub całkowicie zarośnięte. Poza tym zachowały się obie kości jarzmowe i części skaliste kości skroniowych. Uszkodzone wyrostki kłykciowe żuchwy są duże i masywne. Znajdują się tu również nieliczne fragmenty szkieletu o delikatnej budowie.

Barwa kości. Wycinki kręgów, miednicy i większości żeber są intensywnie żółte. Kości stóp i rąk — częściowo popielatoczarne częściowo szarozółte. Kilka wycinków trzonów kości długich ma zabarwienie rdzawe, pozostałe są szarozółte. Kości o delikatniejszej budowie są białozółte.

W popielnicy 3 znajdują się szczątki około 45–55-letniego mężczyzny oraz kilka fragmentów kości szkieletu, których większość złożono prawdopodobnie do popielnicy 4.

Popielnica 4. Niewielka liczba kości jest przemieszana z drobnymi ułamkami ceramiki oraz prawdopodobnie kośćmi zwierząt. Większość kości czaszki ma delikatną budowę. Kości sklepienia czaszki są miernej grubości (7 mm). Szwy są częściowo lub całkowicie zarośnięte. Łuk brwiowy jest gładki, brzeg nad-

Ryc. 4. Grób 5, popielnica 4. Kobieta lat 20. Oczodoł średniowysoki (*mesokonch*). Przybliżone wymiary: szerokość (mf-ek) — 39 mm, wysokość — 33 mm. Wskaźnik oczodołu — 84,6.

4. Grave 5, urn 4. Woman aged 20. Mesokonch orbit. Approximate measurements: width (mf-ek) — 39 mm, height — 33 mm. Orbit index — 84.6.

oczodołowy ostry. Wyrostek kłykciowy żuchwy jest szeroki ale niemasywny — 18/6 mm. Również kręgi są małe i drobne. Natomiast większość kości długich i fragment łopatki jest masywnie zbudowany i posiada wyraźnie zaznaczoną rzeźbę. Wymiar głów kości promieniowych wynosi 20/18 mm. Kości budujące oczodół pozwalają odtworzyć jego kształt. Jest on duży, średniowysoki (*mesokonch*). Przybliżone wymiary oczodołu: szerokość (mf-ek) — 39 mm, wysokość — 33 mm. Wskaźnik oczodołu — 84,6 (ryc. 4).

Barwa wszystkich kości z wyjątkiem masywnego fragmentu łopatki i paru kości stępu, które są popielatoczarne, jest szarozółta.

W popielnicy 4 pochowano szczątki młodej około 20-letniej kobiety o średniowysokich oczodołach i niewielkim wzroście 151,43 cm. Dołożono też parę fragmentów kości prawdopodobnie męczyzny, którego większość szczątków znajduje się w popielnicy 3.

Popielnica 5. Kości były w niej poukładane w porządku anatomicznym. Są to nieliczne szczątki kostne małego, około 5-letniego, dziecka oraz kilka trudnych do zidentyfikowania wycinków kości osoby dorosłej.

Popielnica 6. Zawierała ona również szczątki kostne poukładane w porządku anatomicznym. Jest ich niewiele i należały do osoby dorosłej. Budowa kości jest delikatna, rzeźba zaś słabo zaznaczona. Kości sklepienia czaszki są cienkie. Zachowane szwy są otwarte oraz w początkowym stadium zarastania. Części skaliste są małe, z niewielkim otworem słuchowym wewnętrznym. Zębodoły $\overline{P_2P_1Cl_2I_1} / \overline{I_1I_2CP_1P_2}$ są otwarte.

Barwa kości czaszki, stępu, okolicy stawu kolanowego jest popielatoczarna, miednicy, kręgow, bliższych końców kości udowych — intensywnie żółta, pozostałych zaś — szarozółta.

Prawdopodobnie są to szczątki około 30-letniej kobiety.

Popielnica 7. Są w niej fragmenty prawie wszystkich kości szkieletu osoby dorosłej oraz kilka wycinków prawdopodobnie kości zwierząt. Na delikatnej budowy kościach rzeźba jest wyraźnie zaznaczona. Kości sklepienia czaszki są cienkie (6 mm). Szwy są częściowo zarosnięte. Łuk brwiowy jest gładki, a brzeg nadoczodołowy ostry. Zębodoły $\overline{M_1P_2P_1Cl_2I_1} / \overline{I_1I_2}$ są małe. Wyrostek kłykciowy żuchwy jest miernie szeroki lecz niemasywny — 17/4 mm. Zrekonstruowany oczodół jest wysoki (*hypsikonch*). Przybliżone wymiary oczodołu: szerokość (mf-ek) — 34 mm, wysokość — 29 mm. Wskaźnik oczodołu — 85,2 (ryc. 5).

Na uwagę zasługuje brak kości miednicy i rąk.

Barwa kości. Fragmenty łopatki, żeber, sklepienia czaszki oraz jednej kości skokowej są popielatoczarne, pozostałe zaś — szarozółte.

Szkielet należał do około 35-letniej kobiety o wysokich oczodołach.

Kubek 8. W małym kubku oznaczonym numerem 8 znajdowało się niewiele fragmentów szkieletu niemowlęcia. Lepiej zachowała się lewa część skalista kości skroniowej, nasady kości długich oraz wycinki kości długich rąk i stóp.

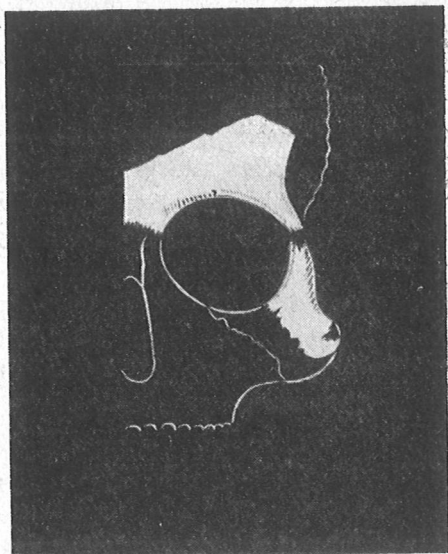
Barwa kości jest szarobiała.

W większości kości w popielnicach grobu 5 są przemieszane. Kości dołożonych w poszczególnych naczyniach było niedużo i przeważnie były mało typowe, tak że trudno się zorientować, do jakich szkieletów należą. W grobie 5 pochowano pięć kobiet w wieku 18—20, 20, 20—25, 30 i 35 lat, jednego około 45—55-letniego mężczyznę oraz czworo dzieci: pięcioletnie, dwoje w wieku 1—2 lat i niemowlę. Szczątki szkieletu mężczyzny w znacznej mierze były porzkładane do popielnic zawierających głównie szczątki kostne kobiet. Najwięcej było ich w popielnicy 4. Również w popielnicy zawierającej w większości szczątki szkieletu mężczyzny występowało sporo kości o delikatniejszej budowie. Z ilu popielnic pochodziły — nie udało się ustalić. W popielnicy z kośćmi dziecka były nieliczne fragmenty szkieletu osoby dorosłej. W popielnicy 1 i 2 głównie znajdowały się kości kobiety i dziecka oraz nieliczne mężczyzny, w 3 — mężczyzny i kobiety (kobiet?); w popielnicy 4 — odwrotnie. W 5 naczyniu były głównie szczątki dziecka i nieliczne osoby dorosłej. Wreszcie w popielnicach 6 i 7 oraz w kubku — jednej tylko osoby.

Grób 6

W grobie 6 kości znajdowały się w czterech skupiskach.

Skupisko 1. Znajdowała się tu niewielka liczba szczątków kości szkieletu dziecka i osoby dorosłej. Na cienkich kościach sklepienia czaszki szwy są otwarte. Zachował się jeden mleczny ząb trzonowy M_1 .

Ryc. 5. Grób 5, popielnica 7. Kobieta lat 35. Oczodół wysoki (*hipsikonch*). Przybliżone wymiary: szerokość (mf-ek) — 34 mm, wysokość — 29 mm. Wskaźnik oczodołu — 85,2.

5. Grave 5, urn 7. Woman aged 35. Hipsikonch orbit. Approximate measurements: width (mf-ek) — 34 mm, height — 29 mm. Orbit index — 85.2.

Z dwóch większych fragmentów nasad kości długich jeden należał do dziecka, drugi do osoby dorosłej. Budowa kości osoby dorosłej jest delikatna.

Barwa kości jest białozółta.

Wiek kobiety nie przekraczał 25 lat, dziecka — 7.

Skupisko 2. Kości było nieco więcej niż w skupisku 1. Należały one do dwóch osób. Wyróżnić tu można w większości występujące fragmenty szkieletu osoby dorosłej o delikatnej budowie oraz wycinki kości czaszki dziecka, takie jak: kości szczęki i kości klinowej z niecałkowicie rozwiniętymi zatokami oraz nieliczne fragmenty kości długich. Kości sklepienia czaszki osoby dorosłej są cienkie — 5 mm. Szwy są w początkowym stadium zarastania. Łuk brwiowy jest gładki. Wyrastek kłykciowy żuchwy jest mały — 15/7 mm.

Barwa większości kości jest szarozółta, kilku wycinków z okolicy potylicznej i kości ramiennych — popielatoczarna.

Prawdopodobnie są to szczątki szkieletu około 25—30-letniej kobiety oraz 5—10-letniego dziecka.

Skupisko 3. Kości jest bardzo mało i są drobno połamane. Nieliczne wycinki kości sklepienia czaszki są cienkie 5 mm. Szwy są otwarte. Zębodoły CI_2I_1 | I_1I_2 są otwarte, małe i wąskie. Poza tym jest wycinek kości biodrowej oraz krzyżowej niemowlęcia.

Barwa kości. Cztery fragmenty nasad kości długich są czarne, pozostałe — szarozółte.

Złożono tu kości szkieletu około 18—25-letniej kobiety i niemowlęcia.

Skupisko 4. Również w tym wypadku kości jest mało i w większości są drobno połamane. Z kilku większych wycinków kości sklepienia czaszki grubsze, 4 mm (szwy nie zachowały się), wyraźnie różnią się od bardzo cienkich, z dobrze zachowanymi ząbzeniami. Łuk brwiowy jest gładki, brzeg nadoczodołowy ostry. Ze szkieletu dziecka lepiej zachował się fragment kości udowej oraz wycinki trzonów innych kości długich.

Barwa kości sklepienia czaszki, części skalistych oraz trzonów kości długich jest popielatoczarna, pozostałych — szarozółta. Kości dziecka — białozółta.

Na skupisku 4 złożono szczątki kostne kobiety, której wieku nie udało się określić oraz około 3—5-letniego dziecka.

Na wszystkich znalezionych w grobie 6 skupiskach kości były prze-mieszane. W każdym były szczątki kobiety i dziecka. W sumie pochowano tu cztery kobiety w wieku 18—25, 25, i 25—30 lat, wieku jednej nie ustalono, oraz czworo dzieci: niemowlę, 3—5, 7 i 5—10-letnie.

Grób 7

W grobie 7 znajdowały się trzy popielnice.

Popielnica 1. Kości nie zachowały się.

Popielnica 2. Zachowały się nieliczne fragmenty szkieletu osoby dorosłej. Lepiej zachowała się jedynie część skalista kości skroniowej. Pozostałe są drobno połamane.

Popielnica 3. Kości uległy całkowitemu zniszczeniu.

Grób 8

Popielnica zawierała niewielką liczbę kości o delikatnej budowie. Wycinki kości sklepienia czaszki są cienkie — 5 mm. Na dwóch jest zaznaczony proces zarastania szwów. Brzeg nadoczodołowy jest ostry, łuk brwiowy — gładki. Wyrostki kłykciowe żuchwy są drobne 13/8 mm. Brak fragmentów kości stępu, nadgarstka i żeber.

Barwa kości jest szarozółta.

Szczątki kostne należały do około 25—30-letniej kobiety.

Na tej samej głębokości, tuż obok grobu, znaleziono większą od znajdujacej się w popielnicy liczbę szczątków szkieletu osoby dorosłej. Są one uderzająco podobne (pod względem barwy) do opisanych wyżej w popielnicy. Wycinki kości sklepienia czaszki są jednak znacznie masywniejsze. Grubość kości ciemieniowej wynosi 8 mm. Szew strzałkowy jest częściowo zarośnięty — blaszka wewnętrzna. Natomiast fragment łuski czołowej z gładkim łukiem brwiowym jest podobny do analogicznego z popielnicy. Zębodoły $P_2P_1CI_2I_1$ są wąskie i długie. Występują tu również dwie lewe części skaliste kości skroniowych, z których jedna posiada większy, druga — mniejszy otwór słuchowy wewnętrzny. Dobrze zachowane wyrostki kłykciowe żuchwy są duże i masywne — 18/10 mm. Większość pozostałych kości jest masywna.

Barwa kości, podobnie jak w popielnicy, jest szarozółta.

Przeważająca liczba szczątków bez wątpienia należała do około 35-letniego mężczyzny, nieliczna zaś do kobiety, której większość szczątków złożono do popielnicy.

Grób 9

W grobie 9 znajdowało się osiem popielnic. Według relacji archeologów kości w popielnicy 1, 2, 3 i 5 były poukładane w porządku anatomicznym.

Popielnica 1. Przeważały w niej drobne i mało typowe wycinki prawie wszystkich kości prawdopodobnie aż trzech osób. Wydaje się, że są tu również kości zwierząt. Kości sklepienia czaszki są cienkie — 4 mm. Na większości z nich blaszka wewnętrzna jest zarośnięta, ze-

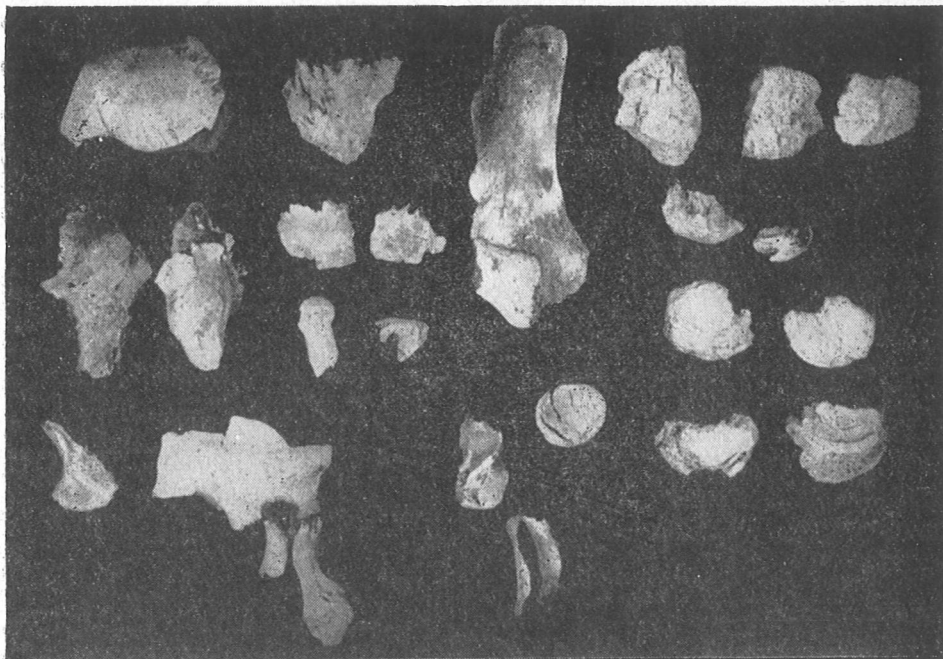
wewnętrzna zaś — tylko częściowo. Na nielicznych fragmentach szwy są całkowicie zarośnięte, a na dwóch najcieńszych — otwarte. Na dwóch fragmentach potylicy guzowatość potyliczna zewnętrzna jest miernie zaznaczona. Na wewnętrznej powierzchni rowki zatok poprzecznych są wąskie. Część kości klinowej różni się od pozostałych budową oraz ceglasto-żółtym zabarwieniem. Fragment łuski kości czołowej jest typowy dla dziecka — zatoka czołowa jest jeszcze słabo rozwinięta. Również wycinki kości skroniowych, w tym prawa i lewa część skalista, należały do dziecka. Natomiast wycinek trzonu żuchwy należał do osoby dorosłej. Trzon jest niski, kołec bródkowy wyraźnie wykształcony, zaś wyrostek zębodołowy od kła ku tyłowi jest zarośnięty. Są też dwie różne głowy kości promieniowych. Jedna — bardzo drobna, o wymiarach 17/17 mm, drugiej, większej zachował się jedynie fragment, ale dostatecznie duży, aby uchwycić różnicę w wielkości. Fragment lewej kości udowej sklejoną z pięciu kawałków jest masywny, posiada silnie rozwiniętą linię chropawą. Należy też podkreślić, że sklejoną fragment jest niezdeformowany. Inny wycinek kości udowej jest delikatnej budowy i różni się od powyższego także zabarwieniem.

Barwa kości o masywnej budowie jest ceglastoczarna, mniej masywnej — szarożółta, najdelikatniejszych — białozółta.

W popielnicy 1 przeważają szczątki szkieletu około 30-letniej kobiety o niskim wzroście 149,06 cm oraz 4—6-letniego dziecka. Fragmenty kości osoby starszej (trzon żuchwy) i mężczyzny są tu nieliczne; większość ich znajduje się w popielnicy 2, 3 i 5.

Popielnica 2. Było w niej bardzo dużo nieźle zachowanych szczątków trzech szkieletów. Z kości czaszki lepiej zachowały się dwojakiemu rodzaju wycinki sklepienia — masywne, o grubości do 10 mm, z prawie całkowicie zarośniętymi szwami, oraz cieńsze, o grubości 5 mm, na których szwy nie zachowały się. Z dwóch wyrostków sutkowatych kości skroniowych lewych jeden jest masywny. Są też cztery części skaliste (jedna w trzech fragmentach). Dwa wycinki części oczodołowej kości czołowej są masywne, z wyraźnym łukiem brwiowym i tępym brzegiem nadoczodołowym. Dalsze dwa, gorzej zachowane, są zupełnie inne — delikatniejsze. Są też dwa różne lewe wyrostki czołowe szczęki — delikatny i masywny. Dwa wycinki trzonu prawej szczęki oraz lewa kość jarzmo-wa są drobne. Zębodoły przednich zębów są otwarte. Korona tkwiącego w zębodole M_1 jest silnie starta. Jest też mało typowy fragment wyrostka podniebiennego prawej szczęki, różniący się znacznie od opisanych wyżej. Poza tym jest dziesięć niedużych wycinków najmniej dwóch żuchw, w tym dwa trzonu oraz prawy i lewy wyrostek kłyckiowy o wymiarach 18/7 mm. Z innych kości są dwa różne końce dalsze kości ramiennych, dwie głowy kości promieniowych, z których jedna jest ma-

sywna, o wymiarach 23/23 mm, druga — drobniejsza — zachowała się w gorszym stanie. Są wycinki końca bliższego pięciu kości łokciowych. Poza tym są cztery rzepki, sześć kości łódkowatych stępu, pięć kości skokowych, dwie piętowe, trzy sześciennie, dwie klinowate przyśrodkowe, cztery środkowe i cztery boczne (ryc. 6).

Ryc. 6. Grób 9, popielnica 2. Fragmenty lepiej zachowanych kości.

6. Grave 9, urn 2. Fragments of bones fairly well preserved.

Barwa kości osobnika o masywnej budowie w większości jest ceglasto-popielato-czarna. Pozostałych — szarżółta lub szarobiała.

Popielnica 2 zawierała szczątki szkieletów dwóch kobiet, których wiek trudno ustalić. Szczeka z tkwiącym zębem trzonowym o silnie startej powierzchni żującej, podobna budową do fragmentu żuchwy z zarośniętymi zębodołami z popielnicy 1, jest typowa dla ponad 45-letniej osoby. Fragmenty szkieletu o masywnej budowie, niezdeformowane, należały do niewielkiego wzrostu (162,74 cm) mężczyzny i są podobne do opisanych w popielnicy 1, 3 i 5. Nieliczne, delikatnej budowy kości należały do około 3-letniego dziecka.

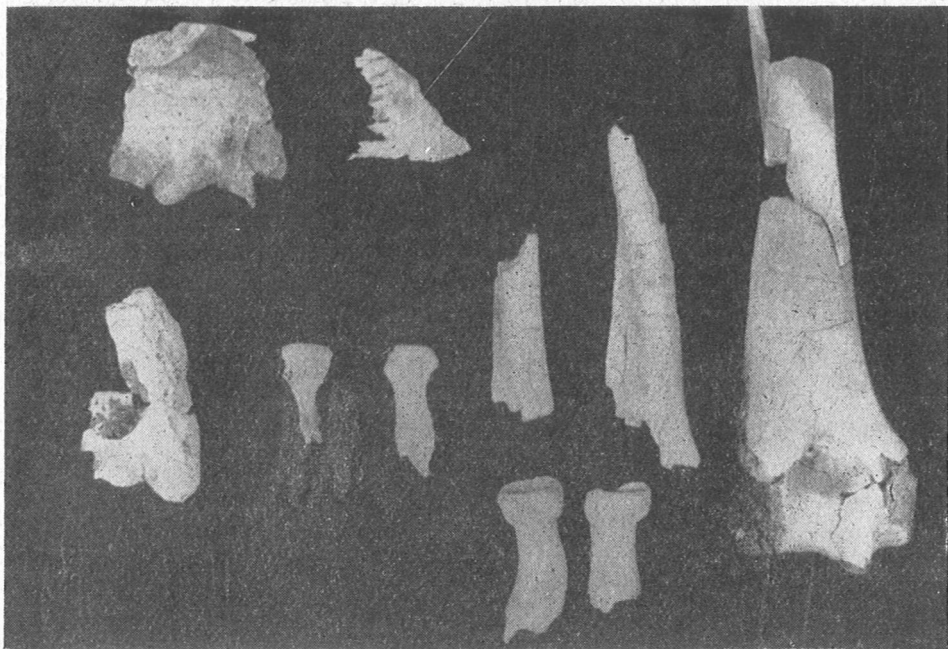
Popielnica 3. Również w tej popielnicy kości są przemieszane i należały do trzech osób. Kości sklepienia czaszki są różnej grubości. Na najcieńszych szwy są otwarte, na pozostałych — całkowicie lub częściowo zarośnięte. Łuki brwiowe są gładkie, brzeg nadczołowy ostry.

Łuska kości potylicznej posiada silnie wykształconą guzowatość zewnętrzną. Wyrostek sutkowaty kości skroniowej jest masywny, natomiast dół zuchwowy jest płytki i obszerny. Części skaliste mają duże otwory słuchowe wewnętrzne. Z czterech fragmentów szczęk dwa są typowe dla osoby dorosłej, dwa — dla dziecka. Zębodoły $P_2P_1CI_2I_1$ | $I_1I_2CP_1P_2$, $M_2M_1P_2P_1CI_2I_1$ | $I_1I_2CP_1$ są wąskie i głębokie. Wymiar wyrostków kłykciowych żuchwy wynosi 17/6 mm. Z innych kości są wycinki trzonów trzech różnych kości ramiennych, w tym jedna, lewa, zachowana w kilku dających się skleić odcinkach, jest masywnie zbudowana, niezdeformowana, całkowicie podobna do prawej, opisaną wyżej z popielnicy 2 (ryc. 7).

Z zachowanych kilku fragmentów odtworzono wejście do oczodołu. Oczodół jest wysoki (*hypsikonch*). Przybliżone wymiary oczodołu: szerokość (mf-ek) — 36 mm, wysokość — 31 mm. Wskaźnik oczodołu — 86,1 (ryc. 8).

Barwa większości kości jest białozółta, natomiast kości miednicy i kręgow — intensywnie żółta. Fragmenty kości o masywnej budowie są popielatoczarne.

W popielnicy 3 przeważają szczątki szkieletu o delikatnej budowie. Prawdopodobnie należały one do około 20—25-letniej kobiety niskiego

Ryc. 7. Grób 9, popielnica 3. Fragmenty niektórych lepiej zachowanych kości.

7. Grave 9, urn 3. Fragments of some of the better preserved bones.

wzrostu (150,64 cm) i o wysokich oczodołach oraz do 4-letniego dziecka. Kilka fragmentów kości należało do mężczyzny.

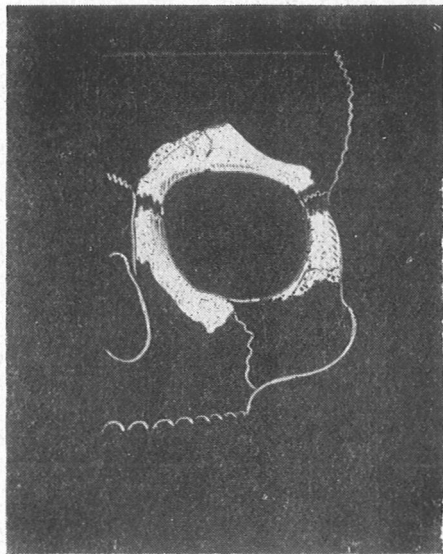
Popielnica 4. Znajdowały się w niej szczątki kostne dzieci około 1—2 oraz 8-letniego. Jest tu też kilka wycinków kości szkieletu osoby dorosłej.

Barwa kości czaszek jest popielatobiała, pozostałych — intensywnie żółta.

Popielnica 5. Kości były przemieszane. Wycinki kości sklepienia czaszki w większości miernej grubości 5 mm mają otwarte szwy. Z trzech fragmentów części czołowej dwa mają łuki brwiowe gładkie, jeden masywnej budowy z wyraźnym łukiem brwiowym można było skleić z odpowiednim fragmentem z popielnicy 2. Podobnie masywnej budowy wyrostek czołowy lewej szczęki oraz lewa kość jarzmowa odpowiadały fragmentom kości twarzy z popielnicy 2. Dobrze zachowana żuchwa jest masywna. Trzon jest wysoki (id-gn) — 35 mm. Gałąź jest krótka i szeroka, wyrostek kłykciowy — dosyć szeroki i masywny — 18/9 mm. Z innych kości masywnie zbudowany jest pierwszy krąg szyjny (ryc. 9). Pozostałe szczątki odznaczają się drobniejszą budową. Nasady niektórych kości długich, np. bliższe kości piszczelowych oraz rąk i stóp, niezupełnie są zrośnięte z trzonem.

Barwa kości. Wszystkie wycinki kości czaszki z wyjątkiem szczęki są czarne — tym samym nie są zniekształcone. Takiej barwy są też dwa kręgi szyjne, około dziesięć piersiowych, czternaście kawałków żeber, dwa fragmenty trzonów kości ramiennych. Pozostałe kości są szarobiałe-żółte.

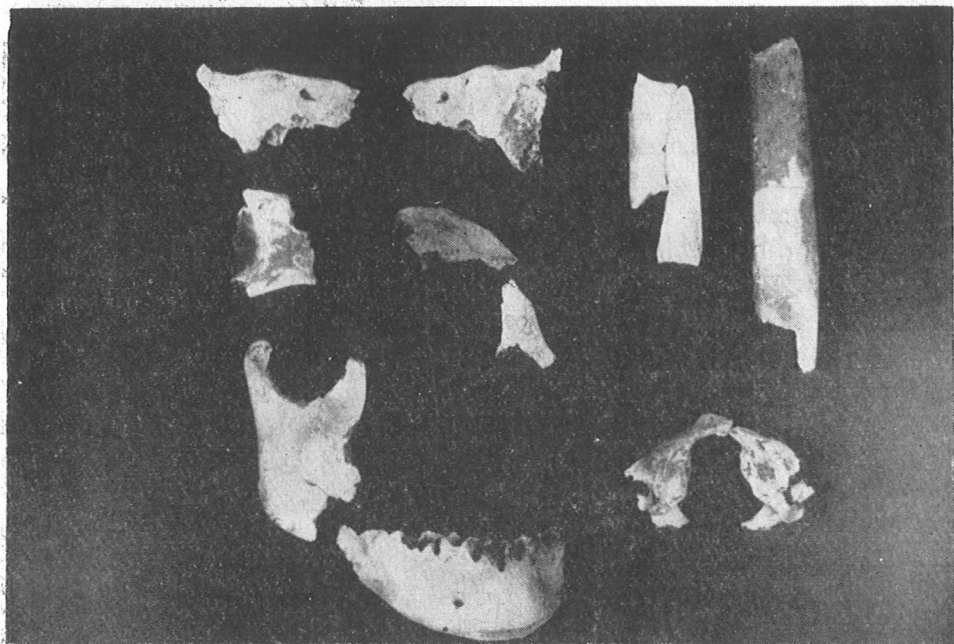
W popielnicy 5 pochowano szczątki szkieletu około 16—18-letniej kobiety oraz nieliczne fragmenty szkieletu mężczyzny, którego szczątki znajdują się również w popielnicy 1, 2 i 3.

Ryc. 8. Grób 9, popielnica 3. Kobieta lat 20—25. Oczodoł wysoki (*hipsikonch*). Przybliżone wymiary: szerokość (mf-ek) — 36 mm, wysokość — 31 mm. Wskaźnik oczodołu — 86,1.

8. Grave 9, urn 3. Woman aged 20—25. Hipsikonch orbit. Approximate measurements: width (mf-ek) — 36 mm, height — 31 mm. Orbit index — 86.1.

Popielnica 6. Zawierała ona fragmenty prawie wszystkich kości szkieletu około 10—15-letniej osoby. Budowa kości jest delikatna. Na kościach sklepienia zachowały się wyraźne ząbienia szwów. Są dwie części skaliste kości skroniowych, dwa fragmenty trzonów obu szczęk — zębodoły $I_1I_2CP_1$ są małe. Z dwóch fragmentów żuchwy wyrostek kłyk-

Ryc. 9. Grób 9, popielnica 5. Fragmenty niektórych lepiej zachowanych kości.

9. Grave 9, urn 5. Fragments of some of the better preserved bones.

ciowy jest drobny — 14/6 mm. Nasady kości długich są nie zrosnięte z trzonem. Kości stępu i nadgarstka są bardzo drobne.

Barwa kości jest szarżółta, nielicznych — popielata.

W popielnicy 6 złożono szczątki 10—15-letniej prawdopodobnie dziewczyny.

Popielnica 7. Znajdowały się tu szczątki prawie wszystkich kości osobnika młodego. Kości sklepienia czaszki są cienkie, z wyraźnie zaznaczonymi ząbieniami szwów. Nasady kości długich są niezrosnięte z trzonem. Brak kości nadgarstka.

Barwa kości jest szarżółta.

Opisane szczątki należały do około 7—10-letniego dziecka.

Popielnica 8. Znajdowały się w niej prawie wszystkie kości osoby dorosłej i dziecka. Między kośćmi znaleziono wisiorek zrobiony prawdopodobnie z obtoczonego zęba zwierzęcego. Budowa i rzeźba kości jest

delikatna. Na grubszych wycinkach kości sklepienia czaszki szwy są częściowo zarośnięte, na cieńszych — otwarte. Są dwie prawe i jedna lewa część skalista kości skroniowych oraz trzy wycinki łuski tejże kości, w tym jeden należał do czaszki dziecka. Są też trzy fragmenty kości klinowej dziecka; dwie różne kości jarzmowe. Z innych kości również są podwójne kości osoby dorosłej i dziecka.

Barwa kości jest szarozółta.

W popielnicy 8 złożono szczątki kostne około 25—30-letniej kobiety i 3—5-letniego dziecka.

W grobie 9, zawierającym osiem popielnic, w większości przypadków materiał kostny był przemieszany, gdyż — jak stwierdzono wyżej — w paru naczyniach należał do co najmniej trzech osób. Pochowano w nim piętnaście osób, w tym sześć kobiet w wieku 16—18, 20—25, 25—30, 30 i 45 lat, wieku jednej kobiety nie udało się określić. Jednego mężczyznę, którego wiek trudno określić dokładniej niż 30—50 lat, oraz ośmioro dzieci w wieku 1—2, 3—5, 3, 4, 4—6, 7—10, 8 i 10—15 lat.

Szczątki kobiet z popielnic 1, 2, 3 i 5 w większości występowały w jednym z wymienionych naczyń, częściowo zaś znajdowały się w co najmniej dwóch z nich. Natomiast fragmenty szkieletu mężczyzny były rozłożone w kilku naczyniach, np. w popielnicy zawierającej głównie szczątki kobiety (popielnica 5) lub kobiety i dziecka (popielnica 1, 2 i 3). Tylko w popielnicy 8 znajdowały się szczątki jednej kobiety i dziecka. W popielnicy 7 i 6 były szczątki dzieci, w popielnicy 4 — dwojga dzieci i parę fragmentów szkieletu osoby dorosłej.

Na uwagę zasługuje fakt, że kości szkieletu mężczyzny są najmniej spalone. Można by przypuszczać, że na jednym stosie spalono zwłoki jednego mężczyzny oraz co najmniej trzech kobiet równocześnie. Być może zwłoki mężczyzny zajmowały centralne położenie — otoczone zwłokami kobiet — w wyniku czego niedostateczny dopływ powietrza uniemożliwił ich lepsze spalanie.

Grób 10

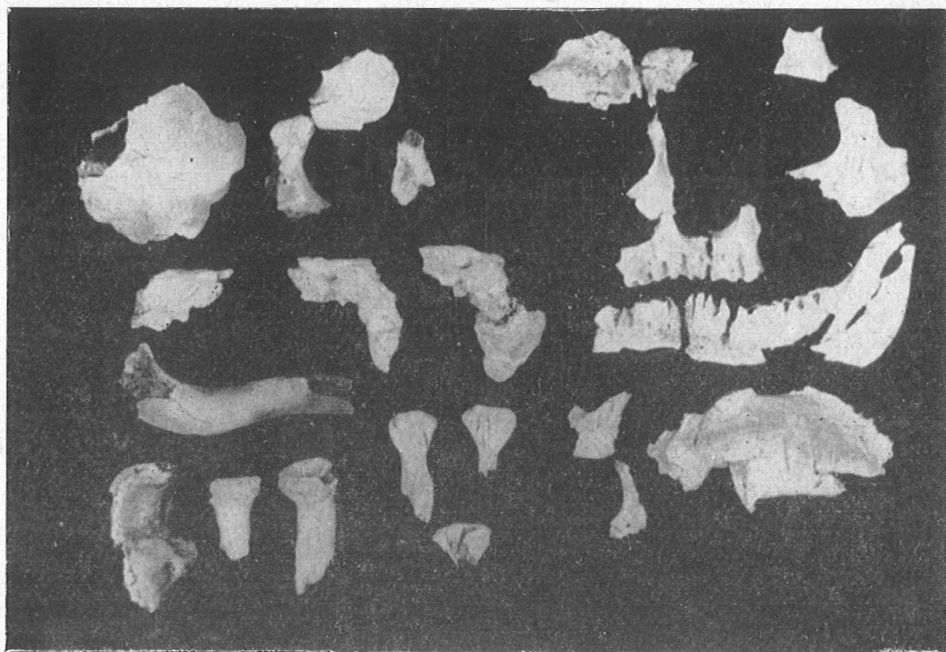
W grobie oznaczonym numerem 10 znajdowało się sześć popielnic.

Popielnica 1 zawierała fragmenty prawie wszystkich kości szkieletu osoby dorosłej oraz nieliczne dziecka. Budowa i rzeźba kośćca osoby dorosłej jest delikatna. Na grubszych wycinkach kości sklepienia czaszki szwy są prawie całkowicie zarośnięte, na należących do dziecka nie ma ich wcale. Otwory słuchowe wewnętrzne prawej i lewej części skalistej są małe. Zębodoły zębów od I_1 — P_1 obustronnie są otwarte, pozostałe — zarośnięte. Wyrostki kłykciove żuchwy są nieduże — 16/5 mm. Na trzonach kręgów szyjnych znajdują się niewielkie wyrośla kostne (*exostoses*).

Barwa kości jest białoszaro-żółta.

W popielnicy 1 złożono szczątki szkieletu 40-letniej kobiety oraz małego 0—2-letniego dziecka.

Popielnica 2. Było w niej dużo kości, w tym znaczna część nieźle zachowanych. Kości są przemieszane, gdyż są tu fragmenty kości masywnej i delikatnej budowy. Na grubszych — do 8 mm — wycinkach sklepienia czaszki proces zarastania szwów jest wyraźnie zaznaczony, na cieńszych — zapoczątkowany. Są wycinki łuski dwóch kości potylicznych. Na masywniejszej guzowatość zewnętrzna jest silnie wykształcona. Podobnie różne są fragmenty części oczodołowych kości czołowych.

Ryc. 10. Grób 10, popielnica 2. Fragmenty niektórych lepiej zachowanych kości.

10. Grave 10, urn 2, Fragments of some of the better preserved bones.

Jeden z nich jest gruby, masywny, trzy dalsze — drobne, bez wyraźnego łuku brwiowego, czwarty — bardzo delikatnej budowy. Występują też szczątki prawdopodobnie kości klinowej dziecka. Są też liczne fragmenty kości skroniowych: część łuskowa z delikatnym wyrostkiem jarzmowym oraz płytkim lecz obszernym dołem żuchwowym, trzy części skaliste z fragmentem wyrostka sutkowatego; w jednym przypadku jest on drobny, w dwóch pozostałych — duży i masywny. Z kości twarzy zachowała się masywnej budowy prawa kość jarzmowa, dwie lewe o drobniejszej budowie, dwa wyrostki czołowe szczęki — prawy drobny, lewy masywny, trzy fragmenty szczęki — dwa należały do kobiety, je-

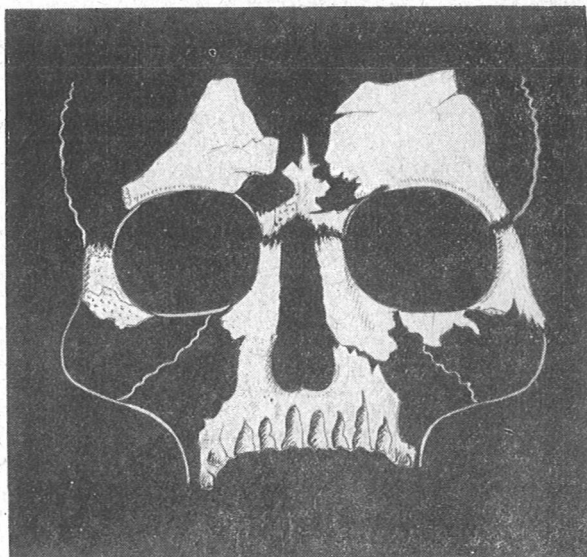
den — do dziecka. Zębodoły $P_2CI_2I_1$ | $I_1I_2CP_1P_2$ są otwarte, M_3 nie wyrzynał się. Wśród kilku fragmentów żuchwy są trzy wyrostki kłykciowe — dwa szerokie i cienkie, 20/8 mm, należały prawdopodobnie do kobiety, jeden, szeroki i gruby, 22/10 mm — do mężczyzny (ryc. 10). Zachowały się też korzenie czterech zębów siecznych, dwóch kłów i sześciu trzonowych. Z licznych fragmentów różnej budowy kręgów dwa lędźwiowe są zrosnięte i mają duże wyrośla kostne. Wymiary głów kości promieniowych wynoszą 21/21 mm.

Barwa kości masywnej budowy jest popielatoczarna, delikatnej — żółtoszara.

W popielnicy 2 złożono szczątki kostne ponad 40-letniego mężczyzny, niewielkiego wzrostu — 152,22 cm, 25—30-letnią kobietę oraz około 8-letnie dziecko.

Ryc. 11. Grób 10, popielnica 3. Kobieta lat 20. Oczodoł średniowysoki (*mesokonch*). Przybliżone wymiary: szerokość (mf-ek) — 41 mm, wysokość — 32 mm. Wskaźnik oczodołu — 78,0. Przybliżone wymiary nosa: szerokość (apt-apt) — 21 mm, wysokość (n-ns) — 45 mm. Wskaźnik nosa 46,7 (*leptorrhin*).

11. Grave 10, urn 3. Woman aged 20. Mesokonch orbit. Approximate measurements: width (mf-ek) — 41 mm, height — 32 mm. Orbit index — 78.0. Approximate nose measurements: width (apt-apt) — 21 mm, height (n-ns) — 45 mm. Nose index 46.7 (*leptorrhin*).

Popielnica 3 zawierała dużo dobrze zachowanych fragmentów prawie wszystkich kości szkieletu dwóch osób dorosłych. Na cieńszych kościach sklepienia czaszki szwy są otwarte, na grubszych — częściowo zarośnięte. Dwa łuki brwiowe są gładkie, jeden — silnie wykształcony. Z kości twarzy czaszki o delikatnej budowie zachowały się liczne fragmenty, tak że można było odtworzyć znaczną część twarzy (ryc. 11). Oczodoły są średniowysokie (*mesokonch*), kształtem zbliżone do prostokąta. Przybliżone wymiary: szerokość (mf-ek) — 41 mm, wysokość — 32 mm. Wskaźnik oczodołu — 78,0. Szerokość otworu gruszkowatego (apt-apt) —

21 mm, wysokość nosa (n-ns) — 45 mm. Wskaźnik nosa — 46,7. Wysokość twarzy górnej (n-pr) — 55 mm. Dwa wyrostki kłykciowe żuchwy są duże i masywne — 20/11 mm. Zachowały się też dwie głowy kości promieniowych — jedna o wymiarach 20 mm, druga — 24 mm. Trzony kręgów lędźwiowych oraz głowa kości udowej są silnie zniekształcone procesem chorobowym.

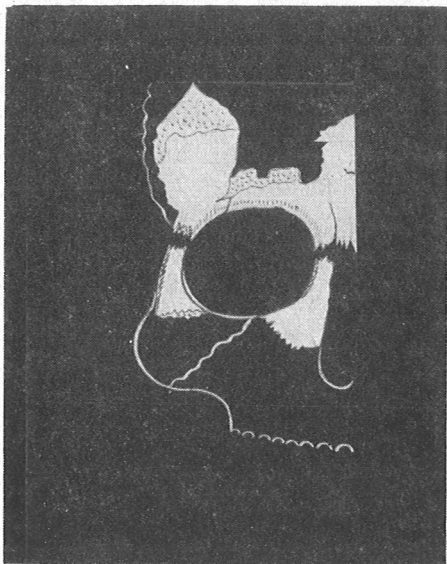
Barwa kości jest bardzo różna. Wycinki kości czaszki są żółtordzawo-czarne, kręgi szyjne i piersiowe — czarne, lędźwiowe — żółte, żebra — żółtoczarne, a pozostałe — żółto-szaro-białe.

W popielnicy 3 pochowano szczątki ponad 45-letniego mężczyzny, wzrostu 163,74 cm, oraz niewysoką, 151,43 cm, o średniowysokich oczodołach i wąskim nosie młodą około 20-letnią kobietę.

Popielnica 4 zawierała nieliczne fragmenty szkieletu około 2-letniego dziecka. Barwa kości jest białozłota.

Popielnica 5. Pochowano w niej szczątki kostne dwuletniego dziecka. Barwa kości jest biało-żółto-czarna.

Popielnica 6 zawierała fragmenty prawie wszystkich kości szkieletu osoby dorosłej oraz znaczną liczbę kości szkieletu dziecka. Na cienkich i nieco grubszych (5 mm) wycinkach kości sklepienia czaszki szwy są otwarte. Z czterech części skalistych kości skroniowych dwie są drobniejsze. Na jednym z kilku fragmentów kości klinowych, trzonie, występują rowki do połączenia się z chrząstką. Zachowany łuk brwiowy na masywniejszej kości czołowej jest gładki. Z kości twarzy zachowały się cztery fragmenty szczęk (w tym jeden dziecka) i prawa kość jarzmowa. Z sześciu wycinków żuchw dwa należały do dziecka. Wyrostek kłykciowy żuchwy jest średni — 17/7 mm. Wymiary głów prawej i lewej kości promieniowej wynoszą 20 mm. Zrekonstruowany oczodoł jest średniowy-

Ryc. 12. Grób 10, popielnica 6. Kobieta lat 18—20. Oczodoł średniowysoki (*mesokonch*). Przybliżone wymiary: szerokość (mf-ek) — 35 mm, wysokość — 29 mm. Wskaźnik oczodołu — 81,4.

12. Grave 10, urn 6. Woman aged 18—20. Mesokonch orbit. Approximate measurements: width (mf-ek) — 35 mm, height — 29 mm. Orbit index 81.4.

soki (*mesokonch*). Przybliżone wymiary oczodołu: szerokość (mf-ek) — 35 mm, wysokość — 29 mm. Wskaźnik oczodołu — 81,4 (ryc. 12).

Barwa kości jest białozółta, tylko prawa część skalista — popielato-czarna.

W popielnicy 6 złożono szczątki niewielkiego wzrostu 151,43 cm, młodej 18—20-letniej kobiety o średniowsokich oczodołach oraz 3-letniego dziecka.

W grobie 10 w sześciu popielnicach pochowano dziesięć osób. Cztery kobiety w wieku 18—20, 20, 25—30 i 40 lat, dwóch mężczyzn ponad 40—45-letnich oraz pięcioro dzieci: niemowlę, dwoje w wieku 2 lat, 3 i 8-letnie.

Grób 11

Kości nie zachowały się.

Grób 12

W grobie 12 znaleziono trzy popielnice.

Popielnica 1 zawierała nieliczne drobno połamane fragmenty szkieletu osoby dorosłej. Na trzech wycinkach kości sklepienia czaszki 2—4 mm grubości są zachowane zazębienia szwów. Zachował się też mały fragment łuski kości czołowej z wyrostkiem jarzmowym, na którym widoczny jest ślad patyny. Kawalki kręgów oraz kości nadgarstka są drobne.

Barwa kości jest żółtoszara.

Prawdopodobnie szczątki te należały do młodej 18—20-letniej kobiety.

Popielnica 2. Zachowało się bardzo mało szczątków szkieletu osoby dorosłej o delikatnej budowie. Na nielicznych, cienkich (1—4 mm) wycinkach kości sklepienia czaszki szwy są dobrze zachowane. Zatoka kości klinowej jest całkowicie rozwinięta. Na drobnych fragmentach trzonów kości długich rzeźba jest lekko zaznaczona.

Barwa większości kości jest żółtoszara, nielicznych, trudnych do określenia — czarna.

Wydaje się, że opisane szczątki należały do młodej, około 15—20-letniej osoby.

Popielnica 3. Kości uległy zniszczeniu.

Kości z grobu 12 zachowały się w bardzo złym stanie, tak że trudno określić liczbę i wiek pochowanych tu osób. Było ich co najmniej trzy, w tym dwie osoby młode, być może kobiety, w wieku 15—20 i 18—20 lat.

Grób 13

Grób 13 uległ całkowitemu zniszczeniu.

Grób 14

Z grobu 14 zachowały się jedynie resztki obmurowania oraz nieliczne nietypowe wycinki kości.

Grób 15

Na dnie grobu znaleziono sporą liczbę drobno połamanych fragmentów szkieletów dwóch osób dorosłych. Wycinki kości sklepienia czaszki, zarówno grubsze jak i cieńsze, mają szwy częściowo otwarte, częściowo zarośnięte. Na niewielkim fragmencie łuski kości czołowej łuk brwiowy jest wyraźnie wykształcony. Dół zuchwowy kości skroniowej jest mały i płytki. Są też cztery części skaliste kości skroniowych. Zębodoły $P_2P_1Cl_2I_1$ | I_1I_2C są małe i otwarte. Fragmenty trzonów kręgów szyjnych oraz trzonów kości długich charakteryzują się różną budową.

Barwa kości jest szarżółta, jedynie kości podudzia, jednej skroniowej, kilku żeber — popielatoczarna, a nielicznych nasad — biała.

Wydaje się, że w grobie 15 złożono szczątki szkieletu kobiety i mężczyzny w wieku 25—50 lat.

WYNIKI I WNIOSKI

Na ciałopalnym cmentarzysku w Glińcu Nowym, należącym do ludności kultury wschodniopomorskiej, datowanym na wczesny i środkowy okres lateński rozkopano piętnaście grobów. Z pięciu grobów materiał kostny nie zachował się, w dwóch — grobie 7 i 12 — był niekompletny, gdyż w popielnicy 1 i 2 grobu 7 oraz 3 grobu 12 kości uległy całkowitemu zniszczeniu.

Przyjmując, że w grobie 7 i 12 w każdej popielnicy były szczątki co najmniej jednej osoby, w dziesięciu zachowanych grobach pochowano 69 osób, w tym 29 kobiet, 9 mężczyzn, 26 dzieci oraz 5 osób, których płci i wieku nie udało się określić. Ponieważ z pięciu grobów materiał kostny nie zachował się, liczbę pochowanych osób należy zwiększyć o 1/3 stwierdzonych. Zatem na badanym cmentarzysku pochowano prawdopodobnie około 92 osoby.

Z 26 dzieci 18 zmarło w wieku 0—7 lat (*infans* I), 8 w wieku 7—14 lat (*infans* II). Z 26 kobiet, których wiek określono, 8 zmarło w wieku 15—20 lat (*juvenis*), 12 — najliczniejsza grupa — w wieku 20—30 lat (*adultus*), co niewątpliwie wiąże się z dużą śmiertelnością okołopołożową, a 6 kobiet zmarło w wieku 30—50 lat (*maturus*). Z 8 mężczyzn o określonym wieku tylko jeden zmarł w wieku powyżej 50 lat (*senilis*), 6 zmarło w wieku 30—50 lat, jeden — 20—30 lat. Przeciętny wiek dla mężczyzn wynosi 39 lat, dla kobiet 27 i dla dzieci — 4,4 lat.

W dwunastu przypadkach pochówki były pojedyncze, w pozostałych — podwójne i potrójne. W dwóch ostatnich przeważały szczątki kostne matki i dziecka lub kobiety i mężczyzny.

Tłumaczenie występowania w jednej popielnicy szczątków kostnych więcej niż jednej osoby jest bardzo różne. Na przykład A. Malinowski

[5] między innymi widzi tu analogię do zwyczajów panujących u niektórych ludów znanych chociażby ze starożytności. Jak wiadomo, panował wśród nich zwyczaj, że po śmierci męża, odbierano życie żonie lub żonom oraz palono ich zwłoki na wspólnym stosie. Przypuszczenie to tłumaczyłoby sytuację w grobie 9, gdzie w popielnicy 1, 2, 3 i 5 obok szczątków należących do kobiet występują nieliczne fragmenty szkieletu mężczyzny, przy czym te ostatnie są źle spalone. Popielnicy zawierającej tylko szczątki mężczyzny w grobie tym nie było. Odnosi się wrażenie, że w opisanym wypadku, po śmierci męża odebrano życie jego najbliższemu, spalono na wspólnym stosie i złożono do czterech naczyń.

U. Schaefer (cyt. za A. Malinowskim — 5), występowanie w jednym naczyniu szczątków kostnych więcej niż jednej osoby tłumaczy porą roku. Twierdzi on, że zimą z powodu zmarzniętej ziemi nie kopano grobów, a szczątki palonych w owym okresie zmarłych zsypywano do kolejnych naczyń, które w sprzyjających warunkach wstawiano do grobów.

Badania materiałów z cmentarzysk kultury pomorskiej, na przykład ze Starych Połasek [1] pozwalają wysnuć inny wniosek. Na wspomnianym cmentarzysku znajdowały się między innymi groby zawierające trzy naczynia A, B i C. W popielnicy A i B były kości przemieszane, to znaczy, że w naczyniu A zawierającym głównie szczątki szkieletu kobiety było kilka fragmentów kości mężczyzny z popielnicy B oraz nieliczne szczątki dziecka z naczynia C. Podobny, tylko odwrotny układ był w popielnicy B. Natomiast w naczyniu C znajdowały się tylko szczątki szkieletu dziecka. Ponieważ nie był to wypadek odosobniony, można przypuszczać, że wśród ludności kultury pomorskiej panował zwyczaj dokładania do szczątków rodziców fragmentów szkieletu zmarłego dziecka oraz „wymiany” kilku kości między małżeństwem.

W jedenastu przypadkach, to jest u 1/4 osób dorosłych, określiłam wzrost. Dla dwóch mężczyzn wynosi on 162,74 i 163,74 cm. Natomiast przeciętny wzrost dziewięciu kobiet wynosi 150,84 cm.

Jak wiadomo, wzrost jest nie tylko cechą związaną z rasą czy typem antropologicznym, ale jest on również odzwierciedleniem warunków społeczno-ekonomicznych. Otrzymane średnie, które są niskie, przypuszczalnie są odbiciem przede wszystkim niekorzystnych warunków ekonomicznych. Z badań L.J. Łuki [4] wiadomo, że w owych czasach Wyżyna Kaszubska była gęsto zaludniona, tak że duże grupy ludzi były zmuszone do szukania nowych terenów osadniczych.

Poza obliczeniem wzrostu udało się odtworzyć osiem wejść do oczodołu oraz jeden otwór gruszkowaty. W tym ostatnim wypadku w znacznym stopniu zrekonstruowano część twarzową czaszki (ryc. 11). U pięciu osób oczodoły są średniowysokie (wskaźnik — 78,0—84,6), u dwóch —

wysokie (wskaźnik 85,2—86,1), a u jednej osoby oczodoł jest niski (wskaźnik 73,8), charakterystyczny dla typu paleoeuropejskiego.

Otwór gruszkowaty jest bardzo wąski, wskaźnik nosa wynosi 46,7. Występuje on u kobiety o niskim wzroście 151,43 cm i średniowysokich oczodołach (typ północno-zachodni?). Przewaga osób o średnio wysokich oczodołach sugeruje występowanie wśród badanej populacji przewagi mieszkańców, głównie rasy nordycznej i śródziemnomorskiej.

W licznych pracach dotyczących materiałów kostnych z cmentarzysk ciałopalnych autorzy podkreślają częste występowanie fragmentów zwłaszcza niektórych kości. Ogólne zestawienie tych kości podaje np. A. Malinowski [5]. Między innymi często zachowuje się w dobrym stanie wyrostek kłykciowy żuchwy. Należałoby na odpowiednim materiale zbadać, czy istnieje, a wydaje się, że tak, jakaś współzależność między wymiarami tego wyrostka a wymiarami na przykład szerokościowymi czaszki. Są bowiem wyrostki kłykciowe szerokie i cienkie, o wymiarach np. 20/6 mm lub szerokie i grube — 20/9 mm oraz odwrotnie — wąskie i cienkie — 17/6 mm, lub wąskie i grube — 17/9 mm. Wyrostki kłykciowe o delikatniejszej budowie, cienkie, występują częściej u kobiet. Cechą diagnostyczną więc przy określaniu płci byłaby masywność, a nie wymiary szerokościowe, które być może uzależnione są od budowy i wymiarów czaszki.

W paru przypadkach stwierdziłam zmiany kostne wywołane procesem chorobowym. Są to wyrośla kostne kręgów — głównie ich trzonów oraz silne zniekształcenie głowy kości udowej.

Podobne zmiany obserwowałam na materiałach z innych cmentarzysk kultury pomorskiej [1, 4]. Są one w znacznym stopniu uwarunkowane zimnym i wilgotnym klimatem sprzyjającym powstawaniu również chorób zniekształcających układ kostny.

PIŚMIENNICTWO

1. Gładkowska-Rzęczycka J., *Materiał kostny z cmentarzyska ciałopalnego ludności kultury pomorskiej z okresu lateńskiego (V—II w.p.n.e.) ze Starych Polaszek (pow. Kościerzyna)*, „Pomerania Antiqua”, [t. I], 1965, s. 105—146.
2. Gładkowska-Rzęczycka J., *Próba rekonstrukcji wejścia do oczodołu na podstawie fragmentów kości z grobów ciałopalnych*, „Folia Morphologica”, t. XXIV, 1965, s. 307—310.
3. Gralla G., *Próba rekonstrukcji wzrostu ze szczątków ciałopalnych*, [w:] *Księga pamiątkowa dla uczczenia 60 lat pracy naukowej J. Czekanowskiego*, Wrocław 1964, s. 95—97.
4. Łuka L.J., Gładkowska-Rzęczycka J., *Analiza archeologiczno-antropologiczna grobów odkrytych w Miłoszewie i Niepoczołowicach w powiecie Wejherowskim*, „Rocznik Gdański”, t. XVII/XVIII, 1958/59, s. 271—298.

5. Malinowski A., *Badania pochówków ciałopalnych ludności okresu lateńskiego w Wirchowicach pow. Włocławek*, „Fontes Archaeologici Posnanienses”, vol. XVI, 1965, s. 126—138.

ANTHROPOLOGICAL ANALYSIS OF BONE MATERIAL FROM CREMATORY CEMETERY AT GLIŃCZ NOWY, KARTUZY DISTRICT

(Summary)

The paper concerns anthropological analyses of bone remains from the crematory cemetery of the East Pomeranian culture dated as early and middle La Tène.

In 10 preserved graves out of 15 excavated, 69 people were buried: 29 women, 9 men and 26 children; as well as 5 people whose age and sex it was impossible to define.

The average age of the men was 39, the women 27 and the children 4.4.

In 12 cases, the interments were single and in the remainder double and triple, these being mainly mothers and children.

The height of 11 bodies was determined. This was for 2 men — 162.74 and 163.74 cms., for 9 women — 150.84 cms.

Of 8 reconstructed orbits, 5 are medium height (ind. 78.0—84.6), 2 high (ind. 85.2—86.1) and 1 low (ind. 73.8). The index for a nose reformed amounted to 46.7. This was in women of 151.43 cms and medium-high orbits — north-west type? The predominance of medium high orbits suggests that the bodies studied represented a majority of mixed elements, mainly Mediterranean-Nordic.